

Soós Gábor

Kétblokkrendszer Magyarországon*

A rendszerváltás óta eltelt időszak nagyobbik felében a pártok egymáshoz való viszonya olyan mintát mutat, amely a közvélemény számára is felismerhető, és a politikatudomány is reflektált rá. A közbeszéd állandó eleme a mérvadó pártok két, világosan felismerhető és egymással ellenséges viszonyban álló oldalra osztottsága. Ugyanezt a struktúrát a politikatudomány is a magyar politikai rendszer fontos jellegzetességeként kezelte. Többen kísérletet tettek a pártrendszer fogalmi megragadására („kvázi-kétpártrendszer”, „kétfőpártrendszer”, „polarizált pártrendszer”). Enyedi és Casal Bétoa (2010) komparatív keretbe helyezve mutatott rá a magyarországi pártrendszer különlegesen magas intézményesültségére. Történt kísérlet a helyi pártszervezetek szintjén az intézményesültség szintjének felmérésére és a különbségek strukturális magyarázatára (Soós 2005).

A leírások és összehasonlítások nem adnak azonban átfogó magyarázatot sem arra, hogyan jöttek létre a párttáborok és a köztük lévő viszony, sem arra, miért olyan rendkívül stabil ez a polarizált pártrendszer. A válaszdás sajnos nem is könnyű, mert nem halmozódott fel olyan empirikus kutatási bázis, amire széleskörű megokolást építeni lehetne. Bár a pártok nélkülözhetetlen elemei a legtöbb politikatudományi elemzésnek, a közvetlenül pártokkal, azok belső folyamataival foglalkozó empirikus kutatási eredmények köre meglehetősen korlátozott. A jelen tanulmány az itt kétblokkrendszernek hívott pártrendszer genezisére és fennmaradására koherens magyarázatot kínál, azonban az elmélet empirikus bizonyítása csak részleges, az előzetes kutatások hiánya által korlátozott lehet.

Ez az írás kísérlet arra, hogy belülről értsük meg a pártfejlődés logikáját. A nemzetközi összehasonlítások által is befolyásolva és a nyugat-európai magyarázatoktól eltérő módon nem a törésvonalakat és a társadalmi nagycsoportokat keresi a pártok mögött, hanem az elit belső harcaiból és a pártok interakcióiból vezeti le a pártrendszer alakulását.

A tanulmány kitüntetett tárgya – ahogy az alcím is utal rá – a kétblokkrendszer: az a bináris pártlogika, amely a '90-es évek második felétől legalább 2010-ig uralta a magyar pártpolitikát. A tanulmány a '90-es éveket mint ennek a pártrendszernek a létrejöttét tárgyalja, megmutatva azokat a nem-determinált, de egyre szűkebb mozgástéren belül hozott döntéseket, amelyek elvezettek a két

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

blokk kialakulásához. Az érvelés politikailag endogén, a strukturálódási folyamatot kizárólag pártok közötti interakcióiként mutatja be.

A társadalmi tények létrejöttének és fennmaradásának azonban ez esetben különböző oka van. A tanulmány második fele ezért azt a logikát próbálja megérteni, amely naponta újratermelte a bináris megosztottságot és a pártblokkok belső kohézióját. Nem találva meggyőző bizonyítékot arra, hogy ez a választói bázissal vagy jogi szabályozással megmagyarázható lenne, az elemzés középpontjába újra a pártok tevékenysége kerül. Az érvelés olyan endogén folyamatokra mutat rá, amelyek az intézményi szabályok, normák, várakozások és érzelmi kötődések révén a stabilitást megbontó viselkedés létrejöttét akadályozzák vagy – ha már megvalósultak – büntetik. Ezek a korrekációs mechanizmusok rutinszerűvé és – normál körülmények között – kikezdehetlenné teszik a pártblokkokat és a köztük lévő viszonyt.

Az első rész a magyarországi pártrendszer főbb vonásainak bemutatásával érvel amellett, hogy a pártok és pártblokkok nem társadalmi csoportok megbízottjaiként működnek. A második rész azokat az egyenként nem-determinisztikus eseményeket és körülményeket tárgyalja, amelyek végül a megszilárdult kétblokkrendszerhez vezetnek. A harmadik rész a létrejött rendszer önvédő mechanizmusainak számbavételére tesz kísérletet. A negyedik rész a kétblokkrendszert megrendítő 2010-es választást és lehetséges következményeit elemzi.

A MAGYARORSZÁGI PÁRTRENDSZER

A magyarországi pártrendszer sajátosságai

A pártrendszer a pártok közötti, valamilyen mértékig állandósult viszony (Sartori 1976; Enyedi–Körösényi 2004). A rendszerszerűség a pártverseny olyan mintájára utal, amely hosszabb ideig megfigyelhető és jelentős mértékben lehetővé teszi pártok közötti interakció kimenetének (pl. koalíciókötés) megjólását.

Mint oly gyakran a társadalomtudományban, a pártrendszer is vitatott fogalom (*contested concept*), amelynek nincs mindenki által elfogadott definíciója. A jelen tanulmány tárgya szempontjából azonban az absztrakt fogalmi elemzésnél sokkal fontosabb a pártrendszer rendszerszerűségének a megközelítése. A magyar pártrendszer elemzése nem elsősorban a helyes tipológia problémája. Az eset megértéséhez keveset ad hozzá a nemzetközi szakirodalomban keringő számos kategória valamelyikének ráhúzása a magyar pártrendszerre.

A pártpolitika a kezdetektől kétpólusú volt Magyarországon. 1989-ben az állampárt és az ellenzéki pártok együttműködése állt szemben egymással (amit a Harmadik Oldal részvétele a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon sem változtatott meg). Ez a megosztottság azonban nem állandósult. A kormány és ellenzék közötti megosztás az 1990-es választás után nem az exkommunista/ellenzéki törés

mentén jött létre. A rendszerváltó pártok egy részéből jött létre koalíció, míg az ellenzék két részéből (liberális pártok és a szocialista párt) állt. Ideológiai szempontból tehát háromszatátú politikai tér alakult ki. Nem vált pártrendszeré ez a felosztás sem. A három jobboldali párt szövetsége a korábbi formában nem élte túl az 1994-es választást, a korábbi ellenzéki pártokból pedig két egymástól elvileg távol álló párt alakított kormányt. Visszatekintve, a rendszerre alakulás ekkor kezdődött (ahogy az Útválasztás című rész részletesen elmeséli), és 1998 után vált nyilvánvalóvá. A 2000-es éveket egy stabil, kétpólusú pártstruktúra jellemezte, amely a rendszer jellemzőit kielégítette. A 2010-es választás után ez a rendszer – időlegesen vagy véglegesen – felbomlott (lásd az Útelágazás című fejezetet), és egyelőre nem nyilvánvaló, hogy a pártverseny mintáját rendszernek nevezhetjük-e.

Vagyis pártrendszerrel mint állandósult pártviszonyról leginkább az 1990-es évek második felétől 2010-ig beszélhetünk. Mi jellemzi ezt a rendszert?

- (1) Mindenekelőtt kétpólusú. Közkeletű címkével jobb- és baloldal áll egymással szemben, akik között nincs átjárás. A két oldalt egységesség, ket-tejük viszonyát polarizáltság jellemzi.
- (2) A szemben álló felek nem pártok, nem kétpártrendszerrel van szó. Párt-szerveződések versengenek egymással, amelyek tartós pártkapcsolatban élnek. Amennyiben többségbe kerülnek, együtt alakítanak kormányt, el-lenzékben pedig együttműködnek.
- (3) A blokkok még csak nem is pártokból, hanem a pártok körül létrejött szervezetközi hálózatokból állnak. Ezekben a szervezetközi hálózatokban (*interorganizational resource networks*) megosztottak az olyan erőforrások, mint az infrastruktúra, pénz, aktivisták, információ, publicitás és média-hozzáférés, ideológia és legitimáló szervezeti mítoszok (*organizational myths*) és közpozíciók. A hálózat határai nem élesek, és saját jogon ma-gukba foglalnak ismert személyiségeket is.¹
- (4) A pártcsoportok jól felismerhetőek, általánosan ismertek. Mind a pártok, mind a választók gondolati sémáiban a pártrendszert két blokk versen-gése alkotja.

Ez a tanulmány a *kétblokrendszer* kifejezést használja ennek a pártrendszernek a megnevezésére. Az alternatív címkék kevésbé tűnnek kifejezőnek. A „kvázi-két-pártrendszer” – talán a használói szándéka ellenére – azt sugallja, hogy a kisebb

¹ A jobboldali blokkot pl. a Fidesz és az MDF hálózata alkotta. A Fidesz-hálózat magában foglalja a párton belül a Polgárok Házát, az Új Demokrácia Központot, a tagozatokat, a párt-szervezetet kívül az MKDSZ/KDNP-t, a Fidelitast, a Magoszt, a Lungodromot, a Nemzeti Fó-
rumot, a Kisgazda Polgári Egyesületet, a Polgári Magyarországiért Alapítványt, a Szövetség a
Nemzetért Alapítványt, a Magyarországi Tanyákon Élők Egyesületét stb. A magyar politológiá-
ban Csizmadia Ervin (2002; 2003) ugyan javasolta a párhálózatok kutatását, de jelentős empiri-
kus eredmények nem születtek.

pártok jelentéktelenek vagy csak a vezető párt kivételései. A „kétfőpártrendszer” (Fricz 2001) kifejezés hasonlót sugall, és még nehézkes is. A „polarizált pártrendszer” pedig nem emeli ki a blokkosodás kulcselemét. A kétblökkrendszer kifejezés használata általában nem tér el tartalmilag attól, ahogy a szakirodalomban vagy a publicisztikában az előbb említett fogalmakat használják.

Mennyire volt megszilárdult a kétblökkrendszer? Nemzetközi összehasonlításban Enyedi – Casal Bértoa (2010) több dimenzió mentén bizonyítja, hogy a 2010 előtti magyarországi pártrendszer a legstabilabb Közép-Európában: a blokkok relevanciája, a blokkmintázat stabilitása, a pártrendszer zártsága, a blokkok polarizáltsága nagyon magas, míg a fragmentáció és a szavazatingadozás nagyon alacsony. A kétblökkrendszer nemcsak a benne élőknek tűnik erősnek.

Ha az az első kérdés, hogy létezett-e pártrendszer, állandósult viszony a pártok között az 1990 utáni magyarországi demokrácia történetében, akkor a válasz egyértelműen pozitív. A következő probléma, hogy miért is jött létre és miért maradt fenn a kétblökkrendszer.

Mi nem magyarázza a kétblökkrendszert?

A jelen tanulmány kérdése az, hogyan jön létre a pártok közötti állandósult viszony és mitől marad fenn? A konkrét magyarországi esetben arra keressük a 20

választ, hogy mi magyarázhatja a fentebb vázolt kétblökkrendszer létrejöttét és fennmaradását.

Az egyik lehetséges és kézenfekvő magyarázat a szavazói blokkok léte, amely a választáskutatók megszokott és nem is nagyon reflektált kiindulópontja, alapja gyakran a törésvonal metafora. Ebben a megközelítésben a pártok kisebb-nagyobb társadalmi csoportok megbízottjai a képviseleti rendszerben. A közöttük levő viszony ebből következően a társadalmi csoportok közötti viszonyok leképezése. Vajon a kétblökkrendszer mennyire vezethető vissza a szavazati blokkok létrejöttéhez? Lehetséges-e exogén társadalmi tényezőkkel magyarázni a kétblökkrendszer létrejöttét és fennmaradását?

Nehéz lenne osztálybázist tulajdonítani a magyarországi pártoknak és blokkoknak. A pártok természetesen törekszenek arra, hogy felvállalják egyes társadalmi csoportok képviseletét és ezzel szavazatokat/támogatókat gyűjtsenek. A magyarországi pártok azonban nem egy adott társadalmi csoportból nőttek ki, és

² Talán az FKGP volt az a párt, amely világos társadalmi csoportot (is) képviselt. Azonban még Torgyán József retorikája is szélesebb közönségnek szólt, és kormánya kerülve hajlandó volt az agrárbázis érdekeiről pártcélok miatt lemondani. Az SZDSZ ugyan budapesti és értelmiségi párttá vált, de ez nem volt a párt ambíciója, és a stratégiája sem egyes speciális érdekek képviseletére épült.

nem építették politikájukat egy-egy speciális érdek képviselőjére.² Igyekeznek megnyerni társadalmi csoportokat, de a felvállalt képviselő nem kizárólagos és időben nem koherens. Nem is lenne könnyű a pártoknak szilárd társadalmi bázist találniuk, ha maga a társadalom sem szilárd. Az 1990-es évek gazdasági és intézményi változásai átalakították a már korábban töredezésnek indult társadalmi szerkezetet. Lecsökkent az olyan többé-kevésbé homogén foglalkoztatási csoportok, mint a gyári munkások jelentősége. A dominánssá váló szolgáltató szektor sokkal diffúzabb jellegű, és kisebb gazdasági egységekből áll. Nincsenek kikristályosodott osztályok, de olyan kisebb csoportok sem igazán vannak, amelyek kellően szilárdak és kellő csoporttudattal is rendelkeznek.

Egy másik társadalmi magyarázat lehetne a kulturális csoportoknak való megfelelés. A magyarországi pártok közötti különbségek leginkább a szimbolikus mezőben találhatók. Nem ésszerűtlen a feltételezés, hogy a pártok meghirdetett értékrendszere szociokulturális különbségeket képez le. Lehetnek ezek ideológiai csoportok, pl. szocialisták, liberálisok, nemzeti érzelműek. Egy kifinomultabb megközelítés olyan csoportokat kereshetne, amelyeket társadalmi traumák vagy generációs élmények kötnek össze. A szocializáció és élettapasztalat így hozhat létre olyan kulturális közösséget, mint a szocialista idők iránt nosztalgiai érző, az '56-os forradalmat nem feledő, a romantikus nemzeti történelem iránt vonzó emberek csoportjai. A pártok pedig ezen érzületközösségek politikai képviselőit látnák el.

Meg lehet-e azonban ezekkel megmagyarázni a polarizált, kétpólusú pártrendszert? Természetesen a közvélemény-kutató megtalálja a liberális vagy nemzeti érzelmű válaszolókat. Ám ezek egyrészt nem feltétlenül ugyanarra a pártra szavaznak. Másrészt ugyanígy megtalálná a Budapest-ellenes, roma etnikumú vagy alkoholista válaszolókat is, akik száma nem feltétlenül kisebb pl. az elszánt liberálisokénál, ám egyetlen párt nevében sem szerepel a képviselőikre utalás. De még ha a pártok a világos szavazói csoportok vetületei lennének, akkor sem jöhetne létre egyszerű kétpólusú tagoltság. Ez a pártpolitika terméke és fennmaradása is endogén tényezők eredménye. Ahogy Tóka (2005, 311) írja: „sokkal inkább a pártok politikája, mintsem a társadalomban jelenlévő törésvonalak következtében alakultak ki szoros kapcsolódások egyes törésvonal-dimenziók között”.

A volatilitás lecsökkent, a világos párt-elkötelezettséggel rendelkezők aránya pedig megnőtt a 2000-es évekre. Ez akár azt is jelenthetné, hogy a társadalom politikailag konszolidálódott és a pártok ezeknek a társadalmi csoportoknak a képviselőit látták el. A konszolidált szavazótáborok azonban a blokkosodás után jöttek létre, és minden bizonnyal éppen a pártok működésének eredményeként. Enyedi (2004) kvantitatív bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a Fidesz 2002-es választás utáni aktivitása hogyan szilárdította meg a pártbázist. Körösnyi (jelen kötetben) számos érvet bont ki a szakirodalomból arra, hogy a kétosztalú polarizáció felülről, az elitek és pártok tevékenysége nyomán jött létre Magyarországon. Mind az időbeliség, mind az oksági magyarázat kézenfekvő volta

arra utal, hogy a pártok hozták létre a növekvő identifikációt, és nem egy már meglévő igényt szolgáltak ki.

Elméletileg nem lehet azonban teljesen kizárni, hogy a pártok által kialakított társadalmi blokkok, amelyek többé-kevésbé egységes kulturális jellemzőkkel bírnak, együtt maradnak. Ez visszahat a pártokra is, hiszen már nem alakíthatják szabadon a politikájukat, nem térhetnek el a korábban meghirdetett elveiktől. A negyedik részben visszatérünk erre a kérdésre. Most elegendő annyit leszögezni, hogy a magyarországi pártok nem társadalmi csoportok megbízottjaként jöttek létre.

A GENEZIS

A továbbiakban a tanulmány arra keresi a választ, hogyan alakult ki a kétblokkrendszer. Ehhez az útfüggőségi elemzés módszere lesz segítségünkre.

Útfüggőségi elemzés

Az útfüggőségi elemzés (*path dependency analysis*) olyan történeti mintáknál működik, ahol egy véletlenszerű esemény (*contingent event*) vagy döntő fordulat (*critical juncture*) determinisztikus oksági kapcsolatokhoz vezet (Mahoney 2000). Az „út” egy olyan történeti eseménnyel kezdődik, amely elméletileg nem levezethető.³ Az elméletileg váratlan esemény azonban hosszú távú következménnyel jár. Ez a következmény az út, amely az elemzés tulajdonképpeni tárgya. A kezdő esemény kijelölése és helye elméletileg fontos, de létrejötté *per definitionem* nem teoretizált.

Mahoney (2000) két fajtáját különbözteti meg az útfüggőségi elemzésnek: lánckövetkezmények (*reactive sequences*)⁴ és önerősítő eseménysorok (*self-reinforcing sequences*).

A *lánckövetkezmények* olyan eseménysorok, amelyben a kezdő események ellenreakciót váltanak ki, amire csak egyetlen viszontválasz létezik, és így tovább.⁵ A láncreakcióban a történések egyszerre következményei egy időben korábbi eseménynek és okai a rá következő fejleménynek.

³ Az elméleti váratlanság természetesen csak az adott elméleti keretre vonatkozik. Például a politológiai elemzés számára megjósolhatatlan földrengés vagy sikeres merénylet jól magyarázható lehet szeizmológiai vagy pszichológia/kriminológiai elméletekkel – amelyek azonban a politikai következmények elemzésében válnak használhatatlanná.

⁴ Mahoney és Schensul (2006) irodalmi áttekintése külön kategóriaként említi a *historical lock-in* típusát, leginkább a Polya-urna kísérlettel kapcsolatban, azonban a kritikákat is prezentálják, amelyek kétségbe vonják determinisztikus (tehát ténylegesen az útfüggőség körébe tartozó) jellegét.

⁵ Talán a sakk „fonalas változat” fogalma áll ehhez közel: olyan lépéssorozat, amelyben a feleknek mindig csak egyféle jó válasz elérhető. A feladványok gyakran épülnek erre a koncepcióra.

Az *önerősítő folyamatokban* bizonyos társadalmi minták újratermelik önmagukat. Minden lépés egy adott irányban további lépéseket eredményez ugyanabban az irányban (Pierson 2000). Az újratermelődés alapja a növekvő megtérülés (*increasing returns*): minden lépéssel az adott úton az aktorok egyre jobban járnak, ha nem térnek le. Mahoney (2000) az önerősítő szekvenciákat lényegében azonosítja az intézményekkel.

A pártrendszer mint útfüggőség

Az első lépés – az útfüggőség kutatásának szellemében – annak a történelmi folyamatnak a strukturált tanulmányozása, amely a pártrendszer intézményesüléséhez vezetett. Ellentétben az egyetlen, elméletileg váratlan eseményre összpontosító modellel, a jelen elemzés több útformáló eseményre is rámutat. Ezek egy része egymásra adott reakció volt, de determinisztikus lánceseeményeket nehéz lenne felfedezni. Azonban az aktorok (politikusok és pártok) – előző döntéseik miatt – egyre szűkülő mozgástere jól megfigyelhető.

Az alábbi hét fontos esemény vagy körülmény járult hozzá elsősorban a két-blokkrendszer kialakulásához.

Elithálók

A rendszerváltáskor kialakult pártok elitcsoportok köré szerveződtek. Olyan széleskörű mozgalmak, amelyekből pártok nőhettek volna, nem voltak a '80-as évek végének Magyarországon. A funkcionális kényszerek (az MSZMP-nek tárgyalopartner kellett, a geopolitikai szükségszerűségből importált választási rendszer versengő pártokat igényelt, a demokratikus intézményrendszer képviselői szervezeteit feltételezett) azonban siettették a pártok létrejöttét. Szervezet leginkább korábbi szerveződésből jön létre. Jelen esetben ezt a szerepet az értelmiségiek, ill. a hajdani (1956-ban és a II. világháború után) politikai aktivisták – főleg gyenge kötésekkel álló – hálózatai látták el. A pártok intézményesülése szempontjából különös szerepet kaptak az erős kötésekkel álló pártmagok. Ilyen volt különösen az SZDSZ alapját jelentő demokratikus ellenzék, a Bibó kollégiumbeli együttműködésből kinövő Fidesz-csoport, valamint a népies írók és értelmiségiek magja. Más oldalról fontos a történetünk szempontjából az MSZMP-ben szocializálódott, az állampárt második vonalából kinőtt MSZP-pártelit, amelyet számos érzelmi és (lojalításra vonatkozó) normatív szál is összekötött. A pártok kezdeti stabilitását jelentős részt alighanem az egyes pártelitek összetartása adta.

Jogintézmények választása

1989-ben és 1990-ben az uralkodó és az ellenzéki pártok átírták az alkotmányt és létrehozták a demokratikus intézményrendszer működéséhez szükséges sarkalatos törvényt, köztük a választási törvényt. A döntés nem volt predeterminált. A geopolitikai elvárásoknak a jogintézményi megoldások széles skálája megfelelt volna. A konkrétan választott szabályozások nem strukturális kényszerek, hanem a pártállam és az ellenzék képviselőinek gyakran napi érdekeken alapuló alkui közben alakultak ki.

Ahogy ez már az első választás után kiderült (Szoboszlai 1990), a választott jogi megoldások több módon is kényszert gyakoroltak a pártokra. Ezek közé tartozott az ajánló cédulák gyűjtése; a 7 területi lista követelménye (és ezzel az egész ország lefedésének kényszere); a 4%-os, később 5%-os küszöb; a kétfordulós választás. Ezek a pártrendszer szempontjából lényeges döntések voltak, mert limitálták az új pártok belépésének lehetőségét, erősítve a pártrendszer stabilitását.

Pártok rivális nélkül

A politikai pártok az egyedül komolyan vehető játékosok a magyarországi közéletben (Enyedi–Tóka 2007). Az intézményi riválisok hiányát több körülmény eredményezte.

Az 1940-es évek végén hatalomra került kommunista párt módszeresen lerombolta a civil társadalmat. A civil szféra átfogó kontrollja a pártállami rendszer lényeges eleme és egyben előfeltétele volt. Bár az 1980-as években már megindultak civil szerveződések, ezek politikai jelentősége időlegesnek bizonyult. Visszanézve, ezen mozgalmak (pl. a Duna-kör) megjelenése inkább a többpárti verseny előjátéka volt. A kiemelkedő vezetők többsége később felhagyott az aktív közéleti tevékenységgel, vagy valamelyik párthoz csatlakozott. Minden bizonnyal a folyamat kölcsönösen előnyös volt: a személyes ambíciók találkoztak az újonnan létrejövő pártok káderigényével. A civil szervezetek később sem váltak politikailag jelentőssé. Mivel a közpénzből származó támogatás sok esetben fontos anyagi forrás, a civil szervezetek legtöbbször elfogadják az alárendelt kooperációt a pártokkal. Ez a nyílt tiltakozást eléggé valószínűtlenné teszi.

A szakszervezetek sem igazán korlátozták a pártok politikai hegemoniáját. Állandó problémájuk az öregedő és fogyó tagság. Az 1990-es évek deindusztrializációja jórészt megszüntette a nagyipari munkahelyeket, a szolgáltató szektor pedig nem a szakszervezetek terepe. A legnagyobb szakszervezeti szövetség pártállami gyökerei megkönnyítették a kapcsolatot az MSZP-vel, de egyben lehetetlenné tették a hiteles tiltakozást mind a baloldali, mind a jobboldali kormányok alatt. A többi szakszervezetet is állandóan körülölelte a pártpolitikai elkötelezettség

gyanúja. A sikeres szakszervezeti tiltakozások majdnem mindig pártháttérrel történtek. Mivel egyre csökkenő mértékben jelentenek erőforrást a pártoknak, a befolyásuk sem mérsékelte a pártfőlényt.

Az üzleti érdekképviselők és a korporációk befolyása nagyon nehezen felmérhető kívülről. Sem a *big business*, sem a pártok nem érdekeltek az átláthatóságban. Éppen ezért azonban a – vélhetően nem kicsi – befolyásuk sem teszi politikai ellensúlyá az üzleti csoportokat. Számukra amúgy is a speciális érdekek képviselője a fontos, nem az átfogó politikai részvétel.

Összességében a politikai napirendet egyértelműen a pártok alakítják Magyarországon.

Az MSZMP átalakulása

1989-ben az uralkodó pártnak mint pártszervezetnek reagálnia kellett az eseményekre. Világossá vált, hogy alkalmazkodnia kell a nyílt küzdelmen alapuló pártversenyhez. A versenyképességhez szükséges átalakulás szervezeti értelemben két módon is végbemehetett. Egyfelől, az MSZMP választhatta a folyamatosságot, megőrizve a pártszervezetét, tagságának jelentős részét, a pártvagyont és a nemmateriális szervezeti erejét (kialakult rutinok és szerepek, szervezeti kultúra stb.).⁶ Ez azonban egyben a támadások vállalását is jelentette. A folyamatosság az MSZMP-vel egyben az MDP-vel és az MKP-val való kontinuitás fenntartásával volt azonos. Másfelől, a párt választhatta volna az önfeloszlatást és egy vagy több demokratikus pártként való újralakulást. Ez a pénz és székház nélküli újraindulás a múlttalanságot is jelentette volna.

Az MSZMP vezetése az első opcióra szavazott. A döntés következményei nemcsak a pártra, hanem az egész pártrendszerre hosszú távú következményekkel jártak. Az MSZMP bejutott a parlamentbe, de „politikai gettóba” került. Paradox módon ez a kiteszítottság alighanem hozzájárult a későbbi sikerhez, mert összekovácsolta az – amúgy különböző ideológiával rendelkező – pártvezetőket és aktivistákat. Megérezték, hogy a szervezeti erő nem feltétlenül a teljes értékű egyetértésben áll, hanem inkább néhány szimbólumban (beleértve a közös ellenséget és a múltbeli közösen megélt eseményekre való emlékezést) és az ösztönzők helyes elosztásában rejlik. Az egyszerű érdekazonosságon (lásd Bihari 1990) kívül bizonyára ennek is része lehetett abban, hogy az MSZP a kétblokkrendszer idején nem szakadt szét az erősen eltérő frakciói mentén.

A másik, sokkal jobban megjósolható pozitív hozadéka a kontinuitásnak a szervezeti erő volt. Az MSZP kezdettől lefedte az ország egészét, és mindenhol rendelkezett a kritikus tömeggel, amely a kampányok levezetéséhez és a kopogta-

⁶ Előfordulhat, hogy a történet ezen pontján az MSZMP vezetése még túl is becsülte a folyamatosság várható mértékét, pl. a párttagság megőrzését tekintve.

tócedulák összegyűjtéséhez kellett. Továbbá a médiajelenlétben felüli közvetlen mozgósítási és meggyőzési kapacitással rendelkezett, amelyhez hasonlót a Fidesz csak 2002-től épített fel. A pártátalakulás idején (a kongresszus 1989. október 7-én fogadta el az MSZP megalakulását) remélt vagonátmentés azonban a NEXT 2000 botrány után csak részlegesen sikerült (Babus 1991).

A folyamatosság közvetlen következménye azonban negatív volt. Az MSZP páriálásra kényszerült a Demokratikus Chartáig, és a nemzetközi hitelességét is gyengének érezte még az 1994-es győzelem után is.

Koalíció 1990-ben

Az 1990-es választás nagy hatást gyakorolt a későbbi eseményekre, miközben a kimenetele – elméleti szempontból – esetleges volt. A pártok egymáshoz viszonyított programjai (Kovács–Tóth 1992) több dimenzió mentén helyezkedtek el. Egyáltalán nem volt nyilvánvaló, milyen koalíciós együttműködés jön majd létre. Mivel a pártok ismeretlenek voltak, sokat számított a név és a választás előtti hónapok hírértéket kapott eseményei. Tulajdonképpen a volt állampárt is sötét lónak számított, hiszen nem volt világos, hogyan fog viselkedni a versengő pártrendszer körülményei között. A választások kimenetelét és a koalíciót is tekintetjük pártrendszer-elméleti szempontból jelentős véletlennek.

A későbbi kétflokkrendszer szempontjából az 1990-es kormányalakításban is sok múlott az aktorok döntésein, és kevés a strukturális tényezőkön. A kormányt – a mindenféle korábban várt (pl. MDF–MSZP) kombinációval szemben – három jobboldali párt hozta létre. Ezek a pártok együttműködésük alapjának a keresztény-nemzeti ideológiát nevezték meg, amelyet (az együttműködés létrejöttével) el is kezdtek kialakítani. Az esetlegesség így jelentősen megnövelte bizonyos típusú politikai lépések esélyét és lecsökkentette másokét.

Koalíció 1994-ben

Az MSZP politikai elszigetelődése már 1991-ben elkezdett oldódni, amikor megalakult a Demokratikus Charta. Ez a kormányellenes értelmiségi szövetség magában foglalta az SZDSZ és az MSZP „holdudvarát” is, amelyek innentől kezdve kezdtek politikailag (is) összeolvadni. Az elitpártok esetében egy ilyen együttműködés jelentős alapot jelenthetett a koalícióra.

Nem volt azonban semmi determinisztikus az 1994-es koalíció létrejöttében. Az MSZP egyedül is többséget szerzett a parlamentben. Az MSZP koalíciós ajánlatában talán a legfontosabb faktor a hitelességi kihívásának kezelése volt. Az SZDSZ fogadókészségét több tényező is motiválhatta (pl. az ideológiai ellen-

fél háttérbe szorítása, az elszigetelődéstől való félelem, a politikai pozíciók megszerzésének vágya, az értelmiségi és vállalkozói támogatók kifizetésének szándéka). Ezt pontosan nem tudhatjuk, azt viszont igen, hogy a döntés stratégiai jellegű volt, nem kényszerített. A választások előtti egyre szorosabb elit-együttműködés megfelelő háttérrel teremtett, de nem szűkítette le egyik párt mozgásterét sem olyan mértékben, ami a koalíciót szükségszerűvé tette volna. A koalíció következményei azonban hosszú távúak és stratégiaiak voltak.

A Fidesz stratégiai döntése

Az 1994-es parlamenti választás kampányában a politikai szereplők még háromszórtatú pártrendszerrel beszéltek, ahol a szocialista MSZP és a jobboldali koalíciós pártok mellett az SZDSZ és a Fidesz alkotta volna a liberális pólust. Azt, hogy ez mennyire nem volt egy megszilárdult képlet, világosan mutatta a liberális pártcsoport gyors szétesése és a másik két blokk befogadó viselkedése. Az SZDSZ koalícióra lépett a szocialistákkal, ami – bármennyiszor is használták a kényszerházasság metaforáját – egy tartós szövetség kezdete volt. A magára maradt Fidesz pedig részlegesen ideológiát váltott és jobboldali pártként definiálta újra magát. Több lépésben létrejött egy jobboldali pártszövetség, ami később sikeresen intézményesült pártblokként.

Vajon szükségszerű volt-e ez a folyamat? Mondhatjuk-e azt, hogy a Fidesz és a volt koalíciós pártok számára nem volt más út, mint az együttműködés a kétharmados többséget szerzett balliberális szövetséggel szemben? A választási rendszer, amely az összefogást jutalmazza a szétaprózottsággal szemben, valóban csábítóvá tette az ellenzéki együttműködést. Ez azonban megvalósulhatott volna egy jobboldali „kiskoalícióban”, az Antall- és Boross-kormányok heves ellenzékékként működő Fidesz nélkül is. Másfelől a Fidesznek is volt legalább két további opciója. Megpróbálkozhatott volna a liberális szövetség valamilyen fenntartásával és a koalíció időnkénti támogatásával abban a reményben, hogy a következő választás után harmadikként csatlakozhat a koalícióhoz. Választhatott volna egy középen álló, mindkét irányban nyitott pozíciót, amivel szavazási nyereséget és adott esetben a – nagy zsarolási potenciállal rendelkező – mérleg nyelve szerepet remélhetett volna. Ezek helyett egy nagy és kockázatos manőverbe kezdett.

A jobboldali pártblokk több kisebb lépésben (lásd Tóka 2005), számos, a döntést visszaigazoló eseményen keresztül jött létre (*reinforcing sequences*). Ez a folyamat már az útfüggőség kezdete volt.⁷

⁷ Tóka (2005, 276–277) egy párttisztviselőkkel folytatott véleményfelmérésre hivatkozva írja: „Tíz év alatt nagyot változott a releváns politikai kérdések köre és tartalma, egyes pártok eltűntek és helyel-közzel újak is alakultak, a Fidesz pedig kétszer is nevet változtatott, és a törés-

ÚJRATERMELŐDÉS

Önerősítő mechanizmusok

Az útfüggőségi elemzés e dolgozatban követett formája az út fennmaradását az önerősítő mechanizmusok létére vezeti vissza. A hangsúly a „hogyan”-on van. Nem az intézményesülés vagy rendszerszerűség⁸ mértéke a vizsgálat tárgya, ahogy pl. Enyedi (1998, Panebianco 1988 nyomán) vagy Randall–Svåsand (2002, konkrét alkalmazása: Tomsa 2008 és Soós 2005) teszi. Az elméleti háttérnek azt kell segítenie, hogy a kétblokkrendszer kialakulását és rendszerszerűségét megmagyarázza. A tanulmány elméleti keretét a szervezetelméleti, politológiai és szociológiai elméletek inspirálták, a megközelítése pedig problémaorientált és szelektív.

Hogyan történik az újratermelődés? Mahoney (2000) négy mechanizmust sorol fel.

- (a) *A haszonelvű magyarázatok* ésszerű cselekvőket feltételeznek, akik költség-haszon kalkulációja vezet a reprodukcióhoz. Az intézmények olyan kényszereket és előnyöket kínálnak, amelyek beszámítása az intézmény által elvárt viselkedéshez vezet. Ha már egyszer az intézmény létrejön, a racionális számítás a folyamatos megerősödéshez vezet.
- (b) *A hatalmi magyarázatok* szintén feltételezik a racionális viselkedést, ám felhívják a figyelmet arra, hogy az eliteknek lehetősége van az intézményi elosztást befolyásolni. Ha egy történeti fordulat eredményeként valamilyen elit befolyáshoz jut egy intézmény felett, eszköze és érdeke lesz az intézmény folyamatos védelme.
- (c) *A funkcionális megközelítés* szerint az intézmények azért termelődnek újjá, mert a rendszer szempontjából fontos feladatot látnak el. A funkcionálisan fontos intézmény támogatást kap a rendszer többi részétől, ami a konszolidációjához és fennmaradásához vezet.
- (d) *A legitimációs érvek* az intézmények azon tulajdonságát hangsúlyozzák, hogy képesek a társadalmi cselekvők jóról és rosszról alkotott fogalmait befolyásolni. Az intézmények újratermelődnek, mert létüket jogosnak

vonalszámrendszer egyik pólusáról a másikra került át. Mégis, maga a törésvonalak rendszere alig-alig változott.” A probléma: vajon oksági hatást tulajdoníthatunk-e ennek az elitkultúrának vagy ez a szervezeti változás okozata? E dolgozat logikája szerint a politikai kultúra a politikai szervezetek tevékenységének terméke. A *counterfactual* kérdés, hogy mit mutatott volna egy hasonló felmérés 1996-ban, ha az SZDSZ nyeri meg az 1994-es választást, és a Fidesszel alakít koalíciót. Ha a válaszuk az, hogy egy mindkét párt által osztott szellemiség alakult volna ki, az exogén politikai kultúrának már nem tulajdonítunk önálló oksági hatást. (Tóka Gábor a fent említett írásban maga is a pártok blokkon belüli újradefiniálási kényszereiről ír pár sorral később.) Az intézményesült szervezetek képesek olyan politikai kultúrát létrehozni, ami azután a védelmükre szolgál, de egyben visszahat a működésükre. Ez azonban nem a külső oksági kényszer egyszerű logikája.

⁸ A kettő – mint a tanulmány kezdetén tisztáztuk – nem feltétlen azonos.

tartják. Ha egy intézmény már valamennyi legitimációt szerzett, képes lehet arra, hogy a jó és rossz sztenderdjeit maga szabja meg, ami egy legitimációs megerősítő ciklust indít el.

A szervezetelmélet oldaláról Richard W. Scott valamelyest másképp közelíti meg a problémát, amikor az intézmény fogalmába belefoglalja annak dimenzióit is: „Az intézmények kulturális-kognitív, normatív és szabályozó (*regulative*) elemekből állnak, amelyek – a hozzá kapcsolódó cselekvésekkel és erőforrásokkal – stabilitást és értelmet adnak a társadalmi életnek” (Scott 2001, 48). A közgazdászok és politológusok általában a *szabályozást* hangsúlyozzák, a szociológusok a *normatív* aspektust, az antropológusok és a szervezetteoretikusok pedig a *kulturális-kognitív* alkotóelemet.

Hasonló különbségtétellel él Giddens (1984), aki a társadalmi rendszerekben háromfajta struktúrát lát: (1) értelemadó szabály (*rule of signification*), amely a szervezett nyelvhasználaton és diszkurzív gyakorlatokon keresztül kulturális kódokkal lát el; (2) legitimációs szabály (*rule of legitimation*), amely erkölcsi rendet hoz létre a társadalmi normák, értékek és sztenderdek kialakítása révén; (3) uralmi szabály (*rule of domination*), amely az erőforrások ellenőrzésére támaszkodva anyagi javakat és hatalmi felhatalmazásokat oszt el. Ez a három pont megfelel Scott kulturális-kognitív, normatív és regulatív aspektusainak.

Mahoney utilitarista mechanizmusa nagyban összeillik az intézmények Scott-féle szabályozó dimenziójával, a legitimációs magyarázatok pedig fedik a normatív dimenziót. Az intézmények *kulturális-kognitív pillére* viszont hozzáadandó mint egy intézményt újratermelő elkülönülő mechanizmus. Mind a radikális konstruktivisták (Berger–Luckmann 1967), mind az új institucionalizmus szervezeti iskolája (Powell–DiMaggio 1991) rámutat arra, hogy a társadalmi élet alapja a közösségben általánosan elterjedt megértés (*common understanding*). Az ember fontos szükséglete, hogy értelmet tulajdonítson a világnak, amelyben él. Weick (1979; 1995) álláspontja szerint a szervezés és a szervezetek létrehozása tulajdonképpen értelemadó (*sense-making*) tevékenység. A szervezési cselekvések szükségesek ahhoz, hogy a kétértelmű, ambivalens helyzeteket megszüntessék, és identitást adjanak nekik. Egy hasonló megközelítés az értelmezési keretekre (*frames*) összpontosít. Ezek a keretek kognitív struktúrák, amelyek a társadalmi életünket interpretálják (Polletta–Ho 2006). A Mahoney-féle logikát követve, az intézményesült útfüggőség egy olyan eseménnyel kezdődhet, amely az intézményhez számára kedvező értelmezési keretet hoz létre. Ez további értelemadási kapacitásokhoz vezet, ami konszolidálja és megerősíti az intézményt.

Scott egy későbbi művében (2008) felvetette, hogy az *érzelmeket* is hozzá kellene adni az intézmények negyedik pilléréként. Randall Collins (2005) a kölcsönhatási rituálékat (*interaction rituals*) elemzi, amelyek csoportszolidaritást és emocionális energiákat hoznak létre. A rituálék potenciálisan fontos, érzelemter-

melő társadalmi technikák. Talán nem lenne ellentétes az intuíciónkkal az a gondolat, hogy az érzelmek politikai kezelésének helyet kellene kapnia a politikatudományban. Ennek egyik nézőpontja az érzelemmenedzsment politikai intézményeket stabilizáló erőként történő vizsgálata. A lojalitás érzelmi azonosulásból is fakadhat, amely korlátozza nemcsak a kilépést (*exit*), hanem a beleszólást (*voice*) is. Ha egyszer egy történelmi véletlen kialakít valamilyen szervezeti azonosulást, az az adott szervezetnek versenyelőnyt jelent, amivel megnő az esélye további érzelmi kapcsolatok létrehozására és ezzel az intézményesülésre.

Elemzési stratégia

Ennek a tanulmánynak, amely egy adott eset, a kétblökkrendszer magyarozatára szorítkozik, nem lehet célja egy letisztult, egységes, általános elmélet kialakítása. Pragmatikusan felfogva azonban a fenti elméletet, könnyen lehet szintetizálni egy, a jelen tanulmány céljának megfelelő megközelítést, amely elegendő annak tanulmányozására, hogy a magyarországi pártrendszer milyen módon termeli újra önmagát.

Mi teszi az intézményeket szilárdná? Az elméleti háttérben vázoltaknak megfelelően ez a tanulmány az intézményi mechanizmusok négy fajtáját különbözteti meg:

- (1) *Szabályozó mechanizmusok*, amelyek szelektíven osztanak el materiális és státusz-ösztönzőket. A politikai elitek legkézenfekvőbb módszere az önmegerősítésre (amire Mahoney utal) az alattuk levők szankcionálása.
- (2) *Normatív mechanizmusok*, amelyek bizonyos szavakat és tetteket legitimnek és jogosnak minősítenek, másokkal szemben pedig közösségi ellenállást mobilizálnak.
- (3) *Kognitív mechanizmusok*, amelyek értelmezési kereteket adnak az életünknek. Ezek a fogalmak és elhatárolások sohasem semlegesek: az értelmezési keretek között vannak, amik magától értetődővé válnak, mások pedig értelmetlenné.
- (4) *Érzelmi mechanizmusok*, amelyek bizonyos viselkedéshez örömet társítanak, míg másokhoz kellemetlen érzést. A politikai közösséghez tartozás és a közösségi célokkal azonosulás általában magában foglalja ezt az érzelmi kapcsolatot.

A továbbiakban az intézményi folyamatok e négy dimenziója mentén vizsgáljuk az intézményi önerősítő mechanizmusokat.

Szabályozó mechanizmusok

A stabil szabályozó mechanizmusok ismerve az előzetesen megismerhető és megjósolhatóan működő szabályok létezése. Előre látható, milyen viselkedésre milyen pozitív vagy negatív válasz születik. A szabályozó mechanizmusok kényszerítő-jutalmazó jellegűek.

A szabályozás stabilizáló szerepe az önkéntes szervezetekben, mint amilyenek a pártok is, általában nem túl nagy. Szervezeten belüli címeket és elismerést (*status and solidary incentives*) tudnak az önkéntességen alapuló szervezetek adni, de anyagi ösztönzőket csak korlátozott mértékben. Másfelől, az önkéntes szervezetet könnyű elhagyni és másikat alapítani vagy másfajta szervezetben kielégíteni a személyes igényeket.

A magyarországi pártok eltérnek a többi önkéntesség alapján működő szervezettől mindkét tekintetben. Természetesen könnyű a pártokat elhagyni vagy passzív taggá válni. Azonban a politikai siker élménye és eredménye csak kis számú pártszervezetben érhető el. Így a távozás (*exit*) opciója korlátozott. Viszont maradni nagyon is érdemes lehet, mert siker esetén a pártok sok és sokféle anyagi és státuszösztönzőt kínálnak, amelyek az egyszerű civil szervezeteknek nem érhetőek el. A kulcs a pártok hozzáférése az állami pozíciókhoz és befolyása egyes céges állások betöltésére. Ezek közé tartoznak:

- Pártpozíciók: minden párt rendelkezik apparátussal, amelynek betöltése – ha magas fizetéssel közvetlenül nem is – azzal a reménnyel jár, hogy a párt sikere esetén a közszolgálatban vagy céges jövedelemhez lehet jutni.
- Jó választási eredmény esetén a pártok betöltenek választott pozíciókat mind az Országgyűlésben, mind a megyei és települési önkormányzatokban.
- A pártvezetők sikeres kormányalakítás esetén miniszteri, államtitkári pozíciókat szerezhetnek.
- A magyarországi zsákmányrendszerben a csúcs kormányzati posztokon túl számos minisztériumi, hivatali, önkormányzati, állami céges pozíciót is elosztanak a kormánypártok. Bár a rendszer nem olyan kiterjedt, mint amilyen az osztrák *Proporz System* volt, így is nagyszámú állás felett diszponálnak a győztes pártok. A többszintű kormányzat és – egyes esetekben – a parlamenti paritás pedig biztosítja, hogy az országosan sikertelen pártok is hozzájussanak valamennyi lehetőséghez.
- A pártok és pártblokkok fenntartanak és támogatnak szervezeteket, amelyek felett így bizonyos befolyással is rendelkeznek. Így például elő tudnak segíteni karriereket az adott pártblokkhoz kötődő médiumoknál.

Hogyan stabilizálják a pártblokkokat az előbb felsorolt elosztási lehetőségek? A pártok szabályozási ereje hatalmat biztosít számukra az életsorsok felett. A pártvonal követését promócióval jutalmazhatják, a fegyelmezetlenséget viszont

büntethetik. A kinevezések a legtöbb esetben visszavonhatóak. A visszahívás lehetőségét időnként még a választott pozíciók esetén is megkísérlik biztosítani, még akkor is, ha az jogilag megkérdőjelezhető (pl. megválasztás után aláírt, dátum nélküli lemondó nyilatkozat).

Ha a konkrét pártcselekvést nézzük, három fontos mechanizmust fedezhetünk fel a magyarországi pártok esetében. Mint minden demokráciában, a *jelöltek kiválasztása* a választások előtt komoly hatalmat ad a „szelektoroknak”. Ez a mechanizmus biztosítja a pártfegyelmet a választások között is. Aki nem követi a pártvonalat, azt kockáztatja, hogy a következő választáson nem indulhat el, vagy csak egy szimbolikus jelentőségű helyet kap a párt listáján. Ez alól talán csak a pártvezérek a kivételek, részben azért, mert ők maguk a kiválasztók, részben mert az országos ismertségük a párt számára jelentős erőforrást jelent. Azonban még a vezetők lehetőségeit is korlátozza a pártok közötti átjárás nehézsége és az új pártok alapításának esélytelensége. Bár a jelöltek személyi tulajdonságairól van irodalom, a magyar politikatudomány sajnos kevés és sporadikus információt ad arról, hogyan történik a párt által támogatott jelöltek kiválasztása.

Egy másik fontos mechanizmus a *helyi szervezetek feloszlásának* lehetősége. Több párt alapszabálya is lehetővé teszi, hogy fontos pártérdekből a pártvezetés megszüntethessen alapszervezeteket. A párttagok más szervezetekhez csatlakozhatnak, vagy – ha átesnek a szűrésen – az újraalakuló helyi szervezetnek lehetnek a tagjai. A feloszlítás korántsem ritka, különösen a Fideszben.⁹ A konfliktus több esetben is a központilag megnevezett képviselőjelöltek miatt alakult ki. Az időnkénti feloszlításoknak alighanem önmagán túlmutató jelentősége is van. A példastatuálás a többi pártszervezetre is hatással van. A rendszeresen felkeltett veszélyérzet effektíven hozzájárulhat a pártfegyelem fenntartásához.

Egy harmadik stabilizáló mechanizmus a karrier *lock-in*. Ez eredendően szabályozó jellegű, azonban végső soron átvezet a szocializáció különböző fajtáihoz. Előfordul, hogy kevés és sekély politikai véleménnyel emberek fokozatosan elkötelezik magukat (*escalating commitment*) valamelyik politikai oldal iránt. Aki közszférában állást, előléptetést vagy szerződést kap egy adott kormány idején, a következő kormányváltáskor elvesztheti a szerződését vagy megakadhat a karrierje. Ilyenkor a kalkulálható legjobb lépés valamelyik politikai oldal melletti mélyebb elkötelezettség ahhoz, hogy visszanyerje a karrieresélyeit. Az intézményesült megosztottság körülményei között azonban ezzel végleg elveszti a feljebb jutás esélyét a másik oldal uralma alatt, így még jobban az egyik politikai blokkhoz ragad. Tulajdonképpen egyfajta személyes útfüggőségről beszélhetünk. Ezen az úton fokozatosan

⁹ 2009–2010-ben a Fidesz feloszlatta többek között a XI. kerületi, csornai, váci, egri, makói, siklósi, miskolci és nagyatádi (ezt többször is!) szervezetét. Az MDF is feloszlatta a 2010-es kampány idején az ellenálló budapesti szervezeteket (bár ez már nem segített a párton).

elfogad és mások előtt is képvisel bizonyos pártpolitikai értékeket, érzelmileg azonosul a pártjával, és a világértelmezése is hasonul a közösségi elvárásokhoz.

Normatív mechanizmusok

Mindkét blokk kínál egy erkölcsi keretet, amely meghatározza a társadalmi kötelességeket, az elvárt viselkedési formákat és a közös értékeket. Ezek a morális keretek nem jelentenek koherens és mindenre kiterjedő morális rendszereket. A „bal” és „jobb” címke néhány alapvető értéket szokott fedni, mint pl. kisebbségek iránti tolerancia, nyitottság a világ felé, antifaszizmus, anti-antiszemitizmus, illetve nemzeti érzület, antikommunizmus, család iránti elkötelezettség. Ezek azonban nem igazán kisajátíthatók (pl. a baloldalnak is van nemzeti elkötelezettsége és a jobboldal is európaizált) és nehezen fordíthatók át napi konfliktust okozó politikává. Hiába vetnek el értékelven egyfajta politikát (pl. xenofób törvénykezést vagy egykulcsos adót), különösebb normatív büntetés nélkül képviselhetik később az ellenkezőjét (ahogy az MSZP 2002-es „23 millió romános” kampánya vagy a második Orbán-kormány egykulcsos politikához ragaszkodása bizonyítja).

Igazán részletes normák a politikai közösséggel kapcsolatban léteznek. Az árulás és összetartás fogalmait sokkal konzekvensebben értelmezik, mint az ideológiai elvárásokat. A nyomásgyakorlás különösen akkor erős, amikor a táborba kell betereelni vagy visszaterelni.¹⁰

A három legfontosabb normatív eszköz a szocializáció, a szimbolikus befogadás/kizárás és a politikai nyelv.

Minden párt (és minden szervezet) törekszik arra, hogy a tagjaiba központi értékeket plántáljon. A pártok működése annyiban több ennél, hogy a *szocializációt* sokkal szélesebb körben, a szimpatizánsokra vonatkozóan is végzi. Minden pártgyűlés, legyen szó párton belüli vagy a támogatóknak szóló rendezvényről, a normaátadást (is) segíti. A megemlékezések, pártkongresszusok, szervezett tiltakozások és kampánygyűlések mind túlmutatnak a közvetlen céljukon, mert közvetítik a pártok erkölcsi elveit is (és érzelmi kötődést alakítanak ki). A párton belüli mozgósítások és együttlétek már a korai életszakaszoktól hozzájárulnak a pártnormák elsajátításához.

A normaformálást és -fenntartást szolgálják a morális botrányok. Ezek az események lehetővé teszik a határok (újra)megvonását a *szimbolikus befogadás és ki-*

¹⁰ Jó példa erre a Makovecz-féle értelmiségi kör, a Nemzeti Egység Mozgalom (NEM), amely 1998-ban jelentős erkölcsi nyomással járult hozzá ahhoz, hogy a jobboldal különböző pártjai összefogjanak. 2002-ben ugyancsak Makovecz vezetésével jobboldali közéleti szereplők létrehozták a Szövetség a Nemzetért Alapítványt (SZNA), a polgári körök holdingját. Ez a szervezet is a morális nyomás professzionális alakítója volt.

zárás útján. Egyes viselkedéseket a botránydiskurzus elfogadhatónak tekint, másokat exkommunikál. A viselkedések általában személyekhez kötődnek, és általában az egész személy befogadásáról vagy elítéléséről van szó.

A harmadik mechanizmus a *politikai nyelv*, amely a kognitív és érzelmi mechanizmusok egyik fajtája is. A nyelv sohasem semleges, a politikai különösen és szándékosan nem az. A használt fogalmak morális tartalommal terheltek, amely egyes politikai tevékenységeket befogad, másokat megbélyegez. A moralizáló „új-konzervatív” nyelv (lásd Szűcs Zoltán Gábor írását ebben a kötetben és Szűcs 2006) – sikeres – kísérlet a normatív blokkok és összetartás kiépítésére. Hasonlóan hatékony volt a maga idejében a liberális nyelvezet a kötelező toleranciájával és anti-antiszemitizmusával.

A normatív mechanizmusok nagyban hozzájárulnak a pártblokkok stabilizálásához. A versengő blokkok az összetartás növelése érdekében könnyen mobilizálhatják az internalizált erkölcsi elveket, a politikai konfliktusokat morális botrányként megjelenítve. Másfelől a két blokkot szétválasztják az erkölcsi elvek.

Kognitív mechanizmusok

Az embernek szüksége van az élete értelmezésére. A szerveződés és a szervezetek tulajdonképpen ezt a feladatot látják el a kategorizálás és interpretálás révén (Weick 1979).

Akkor intézményesült egy ismétlődő cselekvés, ha mindig ugyanazt az értelmezést társítják hozzá. Egy párt, pártblokk vagy pártrendszer akkor intézményesült kognitív értelemben, ha létezik egy társadalomalkotó séma (*constitutive schema*), amelyet a politikai aktorok magától értetődőnek vesznek.

A magyarországi kognitív sémának két pillére van: a pártok elismerése a közélet központi cselekvőiként és a bal-jobb dimenzió alapvető jelenségként kezelése. A séma társadalomalkotó abban az értelemben, hogy a társadalmi cselekvést strukturálja „automatikusan” alkalmazott értelmezési kerete által.

A sémát a politikai nyelvhasználat közvetíti. A bal-jobb tagoltság teljesen magától értetődővé vált a 2000-es évekre. A fogalompár egyszerűen a két pártblokkra utal, nem a politológusok által konstruált skálára. A séma tovaterjedése mimetikus és tudattalan.

A kétblökkendzsert mint olyat stabilizálta az az érzet, hogy léte természetes.

Emocionális mechanizmusok

Az érzelmi ragaszkodás egy párthoz vagy pártblokkhoz nagyon hatékony stabilizáló mechanizmus lehet. Amiről itt szó van, nem a demokrácia vagy a versengő

pártrendszer iránti lelkesedés (ez a lelkesedés Magyarországon nem különösebben nagy), hanem a pártokhoz való kötődés. A European Social Survey adatai azt mutatják, hogy 2002-től a magyar válaszolók igen nagy aránya¹¹ gondolta úgy, hogy közelebb érzi magát egy bizonyos párthoz, mint más pártokhoz. Ez az arány magasabb, mint amit némely nyugat-európai régi demokráciában mértek.

Hogyan érik el a pártok, pártszövetségek, hogy a választók jelentős csoportjai azonosuljanak velük? És ami legalább ennyire fontos, hogyan alakítják ki az érzelmi ragaszkodást az aktivisták és szimpatizánsok körében? Enyedi (2004) rámutat a pártok képességére az érzelmi azonosulás gerjesztésére, és egy alapvető módszerükre, a nagygyűlésekre is utal. Ezt mindenekelőtt a Fidesz alkalmazta a 2002-es választás után. A tömegdemonstráció azonban csak egy altípusa az általános mechanizmusnak, a *közösségi rituálénak*. Ezek azok az események, amelyeket (a) a résztvevők fizikailag személyes jelenléte, (b) erős szimbolikus tartalom, (c) közösségformáló diskurzus, és (d) a pártvezérek központi szerepe jellemez. A sikeres közösségi rituálé pártazonosulást, közösségi szellemet és a pártszimbólumok, beleértve a vezetők iránti pozitív érzést hoz létre.

Mennyiben intézményesült a kétblokkrendszer mint pártrendszer?

A fentiekben bemutatott önerősítő mechanizmusok mind a pártoknak, mind a pártblokkoknak a stabilitását biztosítják. A kétblokkrendszer fennmaradásának azonban lehet egy alternatív magyarázata. Egy pártrendszer stabilitását biztosíthatja az is, hogy maga a rendszer intézményesül.

Ha a pártok közötti viszonyt jogszabályokkal, finanszírozási megoldásokkal, a morális rendbe való elhelyezéssel, a pártközpontúság természetességének hitével sikerül konszolidálni, maga a rendszer válik intézményesültté. Az alkotóelemek esetleg cserélődhetnek is, a rendszer mindig kitölteti egy új párttal a kijelölt szervezeti pozíciókat. Magának a pártrendszernek az erős intézményesüléséről akkor beszélhetünk, ha az alkotóelemek bomlása nem vezet a pártrendszer átalakulásához, hanem különböző védőmechanizmusok vagy visszaerősítik a komponenseket (a belülről meggyengült pártok nem hullnak ki), vagy strukturális ekvivalensükkel (egy új párttal ugyanabban a pozícióban) pótolják őket.

Ebből a szempontból a magyarországi kétblokkrendszer kis mértékben volt intézményesült. Mindenekelőtt jogszabályok nem védik a két blokkon alapuló pártrendszert (vagy bármely egyedi formáját a pártok tartós viszonyának). Két jogintézmény mégis segíti a létrejöttét. Az egyik a választási rendszer, amely ad némi ösztönzést az egységes kormánykoalíciónak és egységes ellenzéknek. Azonban

¹¹ 2002: 53%, 2004: 48%, 2006: 53%, 2008: 53%. Köszönöm Papp Zsófiának az adatok aggregálásában nyújtott segítségét.

ez egyáltalán nem determinisztikus, más pártrendszerekhez is vezethet a választási szabályozás (ahogy ez 1990 és 2010 után látható volt). A másik ösztönző szabályozás a pártfinanszírozásé. Azonban ez is inkább a meglévő pártalakulatokat védi, továbbá kisebb mértékben a nagyobbaknak ad versenyelőnyt, de a blokkosodást vagy magát a kétblökkendszert közvetlenül nem erősíti. A magyarországi pártok nem kartellestedtek (Katz–Mair 1995), így a pártfinanszírozás sem jelenthet olyan kötőerőt, ami védhetné a kétpólusú tagoltságot.

Mivel a blokkok között sosem született megállapodás a kétblökkrendszer fenntartásáról, így az nem lett erkölcsi értékkel felruházva (sokkal inkább az ellenkezője az igaz) és érzelmi kötődés sem alakult ki irányába. A legnagyobb védelmet a kétblökkrendszernek az adja, hogy sokan magától értetődőnek és „örökké tartónak” vélik (vagy vélték).

Összességében az mondható el, hogy a pártrendszer mint rendszer gyengén intézményesült, főleg a pártblokkokhoz képest.

Mitől volt a kétblökkrendszer stabil?

A kétblökkrendszernek tehát nem volt olyan erős külső támasza (jogintézmények, erkölcsi elismerés, hagyomány), ami teljes egészében magyarázhatná a stabilitását. Endogén értelemben a kétblökkrendszer stabilitásának azonban vannak rendszerszerű forrásai. A két blokk – mint láthattuk – gyakran egymással szemben fogalmazta meg a létének alapját. Ha két entitás léte egymást feltételezi, olyan rendszert alkot, amely önfenntartó, amennyiben a két alkotóelem képes fennmaradni. Vagyis nem feltétlenül csak arról van szó, hogy a szemben álló erők nagyjából azonos szervezeti erőt képviselnek, hanem arról is, hogy a szervezeti erejük részben az egymással szemben állásból táplálkozik.

A blokkok stabilitását illetően hasonló mércét alkalmazhatunk, mint a pártrendszerek esetén. Ha vannak mechanizmusok, amelyek az alkotóelemek bomlása esetén is fenntartják a blokk működését, az szilárdnak mondható. Erre pedig számos példa van. Az FKGP felbomlása vagy az MDF választási hanyatlása semmilyen hatást nem gyakorolt a jobboldali blokk túlélésére. Az SZDSZ letűnése nem tette lehetővé a volt vezetőinek vagy elkötelezettjeinek, hogy másik párhálózatban találjanak maguknak helyet.

A másik mérce a fentebb bemutatott intézményes mechanizmusok működése. Ezek a mechanizmusok lépten-nyomon felfedezhetőek a pártok és pártblokkok működésében, amely mindenképp azok intézményesültségére utal.

A kétblökkrendszer szilárdságát leginkább a szemben álló blokkok magas szintű intézményesülése biztosította. A blokkok normatív és érzelmi kohéziójukat jelentős mértékben a negatív identitással kovácsolták, a politikát pedig a bináris kognitív rendszerben interpretálták. Nem egyszerűen két belülről erős

blokkról van szó, hanem arról is, hogy egymással szemben határozták meg a létüket, a belső stabilitásuk a másik lététől is függött. A szembenállás struktúrája így hozzájárult a kétblokkrendszer fennmaradásához – mindaddig, amíg maguk is szilárdak tudtak maradni.

A konklúzió tehát, hogy a kétblokkrendszer rendszerszerűségét kisebb részben magának a pártrendszernek az intézményesülése, de sokkal nagyobb részt a rendszer alkotóelemeinek egyensúlyban lévő szervezeti ereje és egymással szemben elfoglalt pozíciója biztosította.

ÚTELÁGAZÁS?

2010-ben a kétblokkrendszer nyilvánvalóan megrendült. Az egyik blokk óriási többséget szerzett. Másfelől a másik fél nem egyszerűen meggyengült, hanem mellé került két másik, blokkon kívüli párt. Már nem két blokk áll egymással szemben. Hogyan tudjuk ezt értelmezni?

A (párt)történelem vége?

Az útfüggőségen alapuló érvelés egyik problémája, hogy azt az érzetet keltheti, hogy az út kialakulásának eseménydús története után lényegében megszűnnek a történések, és helyét átveszik az intézményes mechanizmusok és a változatlanóság. Ez azonban elméleti szempontból sem igaz.

Először is, az önerősítő mechanizmusok elméleti konstrukciók, maguk is az értelemadás (*sense-making*) konkrét formái. Mint analitikus megközelítések konkrét eseményekben figyelhetőek meg. Konkrét elemzésekben keresztül figyelhetjük meg az intézményes korrekciókat. Ilyen kulcsesemény volt a kétblokkrendszer idején például a Békejobb 2000 kezdeményezés, Demszky Gábor elnöksége alatt az „egyenlő távolság” elvének bukása az SZDSZ-ben, a Centrum Párt felemelkedése és eltűnése, a Fidesz említett tömegmozdulásai és a polgári körök 2002 után, a KDNP pacifikálása és az MDF kiszorítása, vagy éppen Medgyessy és Gyurcsány SZDSZ-es megerősítése.

Másfelől, ezek az események mindig magukban rejtik a változás lehetőségét. Az intézményesülés lecsökkenti bizonyos kifejeletek valószínűségét és megjósolhatóvá teszi más kimenetek létrejöttét. A mozgástér azonban sosem nulla, a társadalmi aktorok reflektálnak a saját kondícióikra, politikai vállalkozók pedig mindig vannak.

A változásnak legalább két formája állandóan benne rejlik az események sodrásában. Az egyik az inkrementális változások lehetősége (lásd Mahoney–Thelen 2009). Az intézmények kisebb módosulásai nagyobb változásokká válhatnak,

vagy megteremthetik a lehetőségét az áttörésnek. A másik az intézményközi (*interstitial*) változások létrejötte. Az intézmények hatóköre nem terjed ki mindenre. Az itt felgyülemelő energiák adott esetben komoly intézményi változásokhoz vezetnek (Mann 1986).

Az inkrementális változások magyarázatként szolgálhatnak a régi hanyatlására, az intézményközi változások pedig az új felemelkedésére. Más szóval az egyik elméleti kérdés, hogy a változás külső sokk volt-e, vagy továbbra is endogén folyamatok eredményeként jött létre. A másik kérdés, hogy az új sikeres pártok honnan kerültek elő, ha a kétblökkrendszer olyan erős önvédő mechanizmusokkal rendelkezett.

A régi hanyatlása

Nem különösebben eredeti megállapítás, hogy az MSZP–SZDSZ-koalíciót erodálta a két kormányzati ciklus 2002 és 2010 között. Korrupciós ügyek, politikai botrányok (pl. az őszi beszéd), hiteltelen közpolitikai váltások, miniszterelnöki személycserék és nyilvános személyes torzsalkodások kísérték a koalíciós kormányzást, különösen az utolsó éveiben. A jelen tanulmány felfogása szempontjából nem a választók felé közvetített rossz imázs és az ebből következő szavazatvesztés a lényeges, hanem a szervezeti bomlás, amely gyakran oka volt az erodálódásnak. A hanyatlás eme jelei pedig gyakran további romláshoz vezettek.

Az SZDSZ ebből az ördögi spirálból nem is tudott kilépni, végül a teljes szétesésig jutott. Az MSZP nagyobb nehézségi erővel rendelkezett, a pártszakadás már a választások után ment végbe. A népszerűtlen döntések következményeit szervezeti gyengeség folytán azonban a szocialisták sem tudták kezelni, ami a szavazatok óriási eltolódásához vezetett. Ha a természetes kopást széleskörű mozgósítás, az önerősítő mechanizmusok működése ellensúlyozta volna, a két blokk egyensúlya fennmaradhatott volna. Az inkrementális endogén folyamatok azonban ezt nem tették lehetővé a régi módon.

Az új felemelkedése

A kétblökkrendszer az anyagi, normatív és véleményformáló kapacitásaival rutinszerűen volt képes a békebontókat (Békejobb 2000, Demszky elnöksége, Centrum Párt) kiszorítani. A pártblokkok azonban nem ellenőrizték a társadalmi élet minden aspektusát, a figyelmük elsősorban a tömegmédiára és a médiában megjelenő közéletre összpontosult. Amíg a politikai szubkultúrákat képesek voltak távol tartani a *mainstream* világtól – a geopolitikai elvárásoknak is megfelelően –, nem avatkoztak azok életébe. Az internet nyújtotta lehetőségek, a kics csoportos

aktivizmus és a kulturális rendezvények általában kívül álltak a pártblokkok érdeklődési területén.

Ha szervezeti szempontból közelítünk a két új párt történetéhez, két *underground* szubkultúrát¹² láthatunk a háttérben. A *nemzeti radikális* csoportosulások a demokratizálódás kezdete óta léteznek, és nemcsak politikai formákban. Mikecz (jelen kötetben) bemutatja ezt a szervezeti folyamatot a szkinhed mozgalmaktól a Magyar Úton át a 2000-es évek újradiikalizmusáig. Talán azt lehet még hangsúlyozni, hogy a radikális „politikai folklór” meglehetősen kiterjedt rendezvény-sorozatot és kulturális termelést is magában foglal. Ez nem politikailag tervezett, sőt egyáltalán nem központi szervezésű. Népszerű nemzeti rockzenekarok (pl. Kárpátia, Ismerős Arcok), sokak által látogatott fesztiválok (mint a Magyar Sziget, Kárpátfeszt, EMI-tábor), nyomtatott (Kárpátia, Kapu, Magyar Fórum, Barikád) és internetes média (Kuruc.info, Barikád, a hajdani Bombagyár közösségi blog) biztosítja a fórumot a szervezésre. A kulturális vagy pártpolitikához közvetlenül nem kötődő jelleg egyáltalán nem jelent irrelevanciát ebben az esetben (szemben a fősodorban lévő kereskedelmi tévékkel), mert ugyanúgy elősegítette a kollektív cselekvési problémák megoldását.

Az LMP a *zöld-alternatív mozgalomban* gyökeredzik. A történetet Mikecz (jelen kötet) jól áttekinti a Kádár-kori és '90-es évekbeli ökológiai mozgalmaktól a 2000-es évek globalizációkritikájáig. Az alternatívok heterogén szervezeti mezőjét összetartotta a közös szimbólumrendszer, a közös nyelv és a közös küzdelmek emléke. A mozgalom szervezetei (Duna-kör, Duna Charta, Védegyelet, Zöld Fialok, ATTAC, Humanista Mozgalom stb.) olyan tiltakozásokat szerveztek, amelyek ugyan nem feltétlenül lépték át tartósan az országos média ingerküszöbét, de összekovácsoltak egymással hálózatszerűen kapcsolatot tartó csoportokat. Ez a szervezatközi hálózat kiváló alapot teremtett a pártalakításhoz.

Az új pártok sikere abban az értelemben nem volt endogén, hogy a kétblokk-rendszeren, a pártok korábbi versenyének terepén kívül alapozódott meg. Azonban az is látszik, hogy nem is egyszerűen új szegmensek jöttek létre a politikai piacon, ami kitermelt magának két pártot. Mindkét szubkultúra olyan szervezeti erőforrásokat, normatív és kognitív struktúrákat és érzelmi kapcsolatokat hozott létre, amelyek függetlenek voltak az erőforrások, normák és valóságértelmezés *mainstream* elosztásától. Mindkettő rezisztens volt az intézményesült politika nyomására. Egy adott politikai helyzetben megfelelő politikai vállalkozók képesek voltak ezek politikai erővé alakítására.¹³ A politikai szervezeti mezőn belül az új pártok endogén módon emelkedtek ki, a választási siker csak pecsétet ütött erre.

¹² A *szubkultúra* itt nem kulturális jelenségre, hanem szervezatközi hálózatra utal, amelynek van szimbolikus formája is.

¹³ Az ágensek szerepe figyelmeztet egyrészt arra, hogy az ilyen pártpolitikai fordulatok nem determináltak, másrészt hogy természetesen lehetnek még hasonló szubkultúrák, amelyek új pártok váratlan felemelkedését szolgálhatják.

A magyarországi pártrendszer jövője

A 2010-es választásokkal két rendszerváltó párt kikerült a parlamentből, két új párt viszont országgyűlési képviselést nyert. Joggal merülhet fel a kérdés, vajon megváltozott-e a pártrendszer és megszűnt-e a kétflokkrendszer.

A választási eredmények létrejöttének magyarázata nem tartozik e tanulmány tárgykörébe.¹⁴ A választások eredményeként kialakult pártviszonyok viszont nagyon is érintik a pártrendszer-elemzést. Az egyszerű kétosztatú tér nyilvánvalóan megszűnt. Az igazi változás nem is az, hogy a Fidesz–KDNP kétharmados parlamenti többséggel és a jobboldali blokkot egyedül képviselve domináns pozícióhoz jutott. Ennél sokkal fontosabb, hogy az ellenzék nem alkot egységes blokkot. A Jobbik és az MSZP identitása is nagymértékben a másik által képviselt jelképek és gondolatok elutasítására épül, a köztük való mélyebb együttműködés nem várható jelen tapasztalataink szerint. Ilyen helyzet már előfordult a kétflokkrendszer kialakulása idején, amikor a MIÉP testidegen elemként helyezkedett el a két intézményesülő blokk között. A MIÉP azonban átmeneti szereplőnek bizonyult, és a Fidesz végül nem kényszerült a jobboldali blokkba való integrálására. A 2010 után előálló helyzet hosszabb távon vezethet hasonló fejleményhez. Addig azt mondhatjuk, hogy a kétflokkrendszer a korábbi formájában már nem létezik, de a jobboldali blokk fennmaradt, sőt erősebb, mint valaha. Eközben az MSZP egységes fennmaradása is kétséges. A mai pártrendszer mint olyan, amennyiben egyáltalán rendszernek nevezhetjük, nem intézményesült.

Vajon egy predomináns pártrendszer (Fricz 2011) jött létre, amelyben egy közepre manőverezett nagy pártot több oldalról is kis, egymással nem kooperáló ellenzéki pártok vesznek körül? Vagy a kétflokkrendszer a parlamenti logikára és együttműködési előnyökre alapozva visszatér azzal, hogy az MSZP és az LMP között tartós kapcsolat létesül (vagy az LMP eltűnik, az MSZP pedig megerősödik), a Fidesz pedig egy következő választás után rákényszerül a Jobbikkal való szövetségre?¹⁵ Ha ez a helyzet létrejön, az valóban két blokkot fog-e majd eredményezni? Ezekre a kérdésekre ugyanúgy csak utólag adhatunk választ, ahogy a kétflokkrendszer létrejöttét és megszilárdulását is csak utólag tudjuk rekonstruálni.¹⁶

¹⁴ A fentebbi szervezeti érvelés célja nem a választási eredmények magyarázata. A választói viselkedés szociálpszichológiai megközelítését nem lehet szervezeti elemzéssel pótolni. A pártkínálat változása azonban pusztán a választók véleményének endogén változásával nem magyarázható.

¹⁵ Természetesen más pártkombinációkról is lehet spekulálni, a kérdés az újrablokkosodás.

¹⁶ És ahogy a 2010-es kritikus választás jellegéről is csak visszatekintve tudunk majd dönteni – lásd Róbert–Papp a jelen kötetben.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az első megállapításunk az lehet, hogy a magyarországi demokrácia kitermelt legalább egy olyan pártrendszert, amely nemcsak a politikatudósok számolgotáisaiban létezett, hanem a köztudatban jól ismert és hatást gyakorló képességgel felruházott jelenségként is. A kétblokkrendszer jól azonosítható jellegzetessége a blokkokba szerveződő párhálózatok polarizált szembenállása.

Ez az írás amellet érvelt, hogy a kétblokkrendszer alapját nem már korábban meglévő társadalmi ellentétek és identitások leképezése adta. A pártok eme stabil viszonyrendszere a 90-es évek második felében endogén folyamatként alakult ki. A társadalmi előfeltételei csak a rendszerváltás idején voltak, és akkor is csak a korabeli elit sajtószerevére szorítkoztak. A pártok interakciójában született stratégiai döntések egyre szűkítették a pártvezetők mozgásterét, míg végül ez a lehetséges pártszövetségek terén olyan kicsi lett, és ez olyan stabillá vált, hogy a pártrendszer leírhatóvá vált egyetlen fogalommal, kétblokkrendszerként.

A kialakulás oka azonban csak részben azonos a fennmaradásával. A pártok interakciója továbbra is jelentős tényező volt. A rendszerszerűség egyik eleme a negatív identitások polarizációs logikájának fenntartása. A pártblokkok összetartását jelentős részben a másik oldal lépéseivel szembeni reakciók és az ellenségképek gondos ápolása termelte újra.

A blokkok azonban rendelkeznek pozitív összetartó erővel is. A pártfegyelem kikényszerítésére, beleértve a szövetségi politika fenntartását is, a pártcentrumok számára, pártoktól függően, változó kiterjedtségű eszközök állnak rendelkezésre. A blokkok összetartásában fontos szerepe van a normatív eszközöknek, amelyek a devianciát, vagyis a másik blokkal való bárminemű együttműködést kiközösítéssel fenyegetik. A morális közösség természetes módon érzelmi jellegű is szokott lenni. Ezek az emocionális kötődések szintén akadályozzák a blokksszolidaritás felmondását és erősítik a stabilitását.

A 2010-es választási eredmények megbontották a kétblokkrendszert. Mindkét blokkból kiesett ugyan egy-egy alkotóelem (az SZDSZ és az MDF), azonban a szervezetközi és közösségi funkciókat a megmaradt szervezetek is el tudják látni. A felbomlás egyik jele az volt, hogy a baloldali blokk felhalmozódó szervezeti gyengülése szokatlanul nagy elmozduláshoz vezetett a blokkok között. Az igazi változás azonban két blokkon kívüli párt, a Jobbik és az LMP hatalmi és szimbolikus térnyerése volt. A kétblokkrendszer ezeket a saját erőforrásokkal rendelkező szervezeteket nem képes integrálni.

Az azonban, hogy ez egy új pártrendszer kezdete vagy kisebb kitérő a kétblokkrendszer történetében, a jelen sorok írásakor nem mondható meg. Elképzelhető, hogy egyik vagy mindkét új párt pólusképző erővé válik. Az is megtörténhet azonban, hogy a két párt valamilyen módon betagozódik egy-egy táborba,

akár újradefiniálva azokat. A jövő dönti el, hogy a jelentős újratermelő mechanizmusokkal rendelkező kétblokkrendszer csak felfüggesztődött vagy megszűnt.

Hivatkozott irodalom

- Babus Endre 1991. A hatalmi-politikai infrastruktúra és a rendszerváltás. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1991*. Budapest: Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 156–186.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas 1967. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.
- Bihari Mihály 1990. Egy pártkongresszus szociológiája. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1990*. Budapest: AULA–OMIKK. 21–28.
- Collins, Randall 2005. *Interaction Ritual Chains*. Princeton – London: Princeton University Press.
- Csizmadia Ervin 2003. *A politika és az értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok*. Budapest: Századvég.
- Csizmadia Ervin 2002. Pártok és politikai hálózatok. In Bayer József (szerk.): *Politika és társadalom. Tanulmányok*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. 255–266.
- Enyedi Zsolt 2004. A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. In *Századvég* 2004/33. 3–27.
- Enyedi Zsolt 1998. Pártrendszer és politikai konszolidáció. In *Politikatudományi Szemle* 1998/3. 5–32.
- Enyedi Zsolt – Casal Bértoa Fernando 2010. Pártverseny-mintázatok és blokk-politika Kelet-Közép-Európában (1990–2009). In *Politikatudományi Szemle* 2010/1. 7–30.
- Enyedi Zsolt – Körösi András 2004. *Pártok és pártrendszerek*. Budapest: Osiris.
- Enyedi Zsolt – Tóka Gábor 2007. The Only Game in Town: Party Politics in Hungary. In Webb, Paul – White, Stephen (eds.): *Party Politics in New Democracies*. Oxford – New York: Oxford University Press. 147–178.
- Fricz Tamás 2011. 2010-től predomináns pártrendszer Magyarországon? In Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről. Kormányzat, közpolitika, közélet*. Budapest: DKMKA (elektronikus kiadvány).
- Fricz Tamás 2001. Kétpártrendszer vagy kétfőpártrendszer Magyarországon? In *Pártrendszerek. Nyugat-Európa, Közép-Európa, Magyarország*. Budapest: Századvég.
- Giddens, Anthony 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Katz, Richard – Mair, Peter 1995. *Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party*. In *Party Politics* 1995/1. 5–28.
- Kovács Éva – Tóth István János 1992. Ki mit mondott 1990-ben? Választási pártprogramok tartalomelemzése. In *Politikatudományi Szemle* 1992/1. 99–123.
- Mahoney, James 2000. Path dependence in Historical Sociology. In *Theory and Society* 2000/4. 507–548.
- Mahoney, James – Schensul, Daniel 2006. Historical Context and Path Dependence. In Goodin, Robert E. – Tilly, Charles (eds.): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford: Oxford University Press. 454–471.
- Mahoney, James – Thelen, Kathleen (eds.) 2009. *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael 1986. *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to AD 1760 I*. Cambridge – London: Cambridge University Press.

- Panebianco, Angelo 1988. *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pierson, Paul 2000. Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. In *American Political Science Review* 2000/2. 251–267.
- Polletta, Francesca – Ho, M. Kai 2006. Frames and their Consequences. In Goodin, Robert E. – Tilly, Charles (eds.): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford – New York: Oxford University Press. 187–209.
- Powell, Walter W. – DiMaggio, Paul J. 1991. *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Randall, Vicky – Svåsand, Lars 2002. Party Institutionalization in New Democracies. In *Party Politics* 2002/I. 5–29.
- Sartori, Giovanni 2005. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Essex: ECPR Press.
- Scott, Richard W. 2008. *Institutions and Organizations: Ideas and Interests*. Thousand Oaks: Sage.
- Scott, Richard W. 2001. *Institutions and Organizations*. Thousand Oaks: Sage.
- Scott, Richard W. – Davis, Gerald F. 2007. *Organizations and Organizing: Rational, Natural, and Open System Perspectives*. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Education International.
- Soós Gábor 2005. *Local Party Institutionalization in Hungary* (unpublished PhD dissertation). Budapest: Central European University.
- Szoboszlai György 1990. Választási rendszer és politikai tagoltság. In Szoboszlai György (szerk.): *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Intézet. 12–25.
- Szűcs Zoltán Gábor 2006. Újkonzervatív forradalom. A nyelvi újtás mint diszkurzív stratégia az 1998-as kormányprogram vitájában. In Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 99–128.
- Tomsa, Dirk 2008. *Party Politics and Democratization in Indonesia: Golkar in the Post-Subarto Era*. London – New York: Routledge.
- Tóka Gábor 2005. A törésvonalak, a pártok és az intézményrendszer. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak*. Budapest: DKMKA. 243–322.
- Weick, Karl E. 1995. *Sensemaking in Organizations*. Thousand Oaks – London – New Delhi: SAGE.
- Weick, Karl E. 1979. *The Social Psychology of Organizing*. Reading, MA: Addison-Wesley.